

MIŁOSZ MÓŁKA
ALEKSANDRA LASOŃ

**INKLUZJA
SPOŁECZNA
OSÓB
BEZDOMNYCH**

**BADANIA
NARRACYJNE**

WYDAWNICTWO NAUKOWE
AKADEMII IGNATIANUM W KRAKOWIE
KRAKÓW 2020

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2020

Publikacja sfinansowana z subwencji Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
przeznaczonej na utrzymanie i rozwój potencjału dydaktycznego i badawczego
Akademii Ignatianum w Krakowie w 2020 roku

Recenzenci

Dr hab. Małgorzata H. Kowalczyk, prof. UMK

Dr hab. Alina Rynio, prof. KUL

Redakcja: Krystyna Kajtoch

Projekt okładki i stron tytułowych: Artur Falkowski

Opracowanie typograficzne i łamanie: Jacek Zaryczny

ISBN 978-83-7614-483-2

Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 620

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Dystrybucja:

Wydawnictwo WAM

Dział Handlowy

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Księgarnia Wysyłkowa

tel. 12 62 93 260

www.wydawnictwowam.pl

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
1. Bezdomność problemem społecznym – zarys zjawiska	13
1.1. Bezdomność jako forma ekсклюzy społecznej	13
1.2. Uwarunkowania i fazy procesu bezdomności	23
1.3. Formy wspomagania osób bezdomnych oraz zagrożonych bezdomnością	31
1.3.1. Instytucje	31
1.3.2. Organizacje	37
1.4. Etapy wychodzenia z bezdomności	41
1.5. Podsumowanie	43
2. Założenia metodologiczne	45
2.1. Paradygmaty naukowe	46
2.2. Przedmiot, cel i uzasadnienie badań	48
2.3. Problemy badawcze	51
2.4. Procedura badawcza	52
2.4.1. Biografia i wywiad narracyjny sposobem gromadzenia źródeł badawczych	53
2.4.2. Analiza interakcji sposobem badania narracji	56
2.5. Podsumowanie	62
3. Rekonstrukcja procesu wyjścia z bezdomności	63
3.1. Pan Piotr	63
3.1.1. Życie narratora przed okresem bezdomności	64
3.1.2. Życie narratora w okresie bezdomności	80
3.1.3. Życie narratora po wyjściu z bezdomności	97
3.1.4. Trajektoria bezdomności	107
3.1.5. Model wyjścia z bezdomności: „w dążeniu do samodzielności z bagażem życiowych doświadczeń”	112
3.2. Pan Karol	119
3.2.1. Życie narratora przed okresem bezdomności	119
3.2.2. Życie narratora w okresie bezdomności	141
3.2.3. Życie narratora po wyjściu z bezdomności	161
3.2.4. Trajektoria bezdomności	170
3.2.5. Model wyjścia z bezdomności: „sytuacje kryzysowe źródłem refleksji i potrzeby zmiany”	176
3.3. Pan Wojciech	182
3.3.1. Życie narratora przed okresem bezdomności	182
3.3.2. Życie narratora w okresie bezdomności	193
3.3.3. Życie narratora po wyjściu z bezdomności	205
3.3.4. Trajektoria bezdomności	218

3.3.5. Model wychodzenia z bezdomności: „od operacji nogi do życia w trzeźwości”	221
3.4. W kierunku pedagogicznej teorii inkluzji społecznej bezdomnych (mężczyzn) – przesłanki biograficzne	224
Zakończenie	239
Bibliografia	245
Spis tabel, schematów i wykresów	251
Summary	253

WPROWADZENIE

Problem bezdomności jest problemem społecznym, występującym na całym świecie. Każdy kraj w miarę możliwości stara się dostosować formy pomocy i wsparcia dla bezdomnych, aby zmniejszyć skalę występowania tego zjawiska. Bezdomni w rozumieniu potocznym to osoby bez dachu nad głową, nieposiadające miejsca zamieszkania, często brudne, nieprzyjemnie pachnące, źle ubrane, zaczepiające na ulicy, proszące o pieniądze. Ponadto przez znaczną część społeczeństwa są oni postrzegani jako osoby, które potencjalnie stanowią zagrożenie dla funkcjonowania ładu społecznego. Nierzadko tego typu postrzeżenie wynika ze stereotypowego myślenia o osobach bezdomnych. Takie myślenie może prowadzić do marginalizacji tej grupy społecznej, a to z kolei źle rokuje, jeśli idzie o szansę poprawy jakości życia osób bezdomnych w ich środowisku lokalnym. Przeciwdziałaniu bezdomności nie sprzyja również zajmowanie postawy antagonistycznej, charakteryzującej się wrogością wobec osób bezdomnych. W tym kontekście wydaje się nawet, że społeczeństwo zapomina o tym, iż osoby bezdomne są – tak jak wszyscy – ludźmi, którym należy okazać szacunek i zrozumienie, dostrzegać ich godność. Negowanie i marginalizowanie osób bezdomnych powoduje, że obniża się ich poczucie wartości. Wszystko to jeszcze bardziej pogłębia w nich identyfikację z rolą osoby bezdomnej, w której często pozostają, bo nie zauważają żadnych szans przezwyciężenia problemu swojej bezdomności.

W związku z powyższym trudno nie zgodzić się z tym, że osoby bezdomne potrzebują wskazania właściwego kierunku, który pomógłby im wyjść z życiowo trudnej sytuacji, w jakiej się znaleźli. Uzasadnienia dla wspomaganiania tych osób w wychodzeniu z bezdomności dostarcza fakt, że często osoby te są źle postrzegane, nawet wtedy, gdy samodzielnie starają się „stanąć na nogi” i podejmują różne aktywności, żeby odzyskać aprobowaną społecznie pozycję życiową¹. Inna

¹ M. Zielińska, T. Kołodziej, *Pozycja stratyfikacyjna jednostki a subiektywna ocena położenia społecznego. Przyczynek do analizy stopnia zgodności skal pomiarowych*,

rzecz, że dotychczasowe formy wsparcia i pomocy osobom bezdomnym są niewystarczające, aby zminimalizować skalę zjawiska. Formy te – skoncentrowane na działaniach samorządowych oraz organizacji pozarządowych – zabezpieczają podstawowe potrzeby osoby bezdomnej, jednak nie eliminują problemu bezdomności. Działania podejmowane na rzecz osób bezdomnych nie są zatem zadowalającą pomocą na drodze do ich usamodzielnienia się oraz ponownego wejścia w środowisko społeczne.

Z badań przeprowadzonych przez Centralną Aplikację Statystyczną w 2016 roku wynika, że liczba osób bezdomnych nieznacznie spadła, niemniej bezdomność nadal pozostaje istotnym problemem społecznym². Problem ten od lat 90. XX wieku aktywizuje różnego rodzaju formy wsparcia i pomocy na rzecz bezdomnych. Przykładem mogą być modele pracy socjalnej. Są one oparte na wielowymiarowej pomocy bezdomnym, której idea ukształtowała się w ostatnim dwudziestolecium. Tym samym są one stosunkowo nową formą pomocy, ciągle się rozwijającą, a co za tym idzie, ciągle weryfikowaną w praktyce³. Z tego powodu podjęcie refleksji nad wydarzeniami przełomowymi w życiu byłych osób bezdomnych może dostarczyć nowych impulsów do wspierania, a nawet wspomagania grup wykluczonych społecznie. To z kolei domaga się zwrócenia uwagi na ich doświadczenia życiowe.

Przedstawione przemyślenia skłaniają do podjęcia próby wyjaśnienia znaczenia punktów zwrotnych w procesie wychodzenia z bezdomności. Wydaje się, że analiza autobiograficznych historii życiowych osób, które wyszły z bezdomności, dostarcza inspirującego materiału do zwrócenia uwagi nie tylko na ważność udzielanej pomocy, ale przede wszystkim na różne konteksty, w jakich ta pomoc jest udzielana (otrzymywana). W prowadzonych analizach pomoc tę wiążemy z szerokim kontekstem, do którego zaliczamy relacje z bliskimi osobami, środowisko życia (z uwzględnieniem instytucjonalnych i dyskursywnych

s. 75, online: http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.de-sklight-b0355802-bcbc-48a6-9f07-a0c17702906d/c/Pozycja_stratyfikacyjna_jednostki_....pdf (dostęp: 14.05.2019).

2 Por. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Departament Pomocy i Integracji Społecznej, *Sprawozdanie z realizacji działań na rzecz ludzi bezdomnych w województwach w roku 2016 oraz wyniki Ogólnopolskiego badania liczby osób bezdomnych (8/9 luty 2017)*, Warszawa 2017, s. 4.

3 Por. B.M. Pawlik, *Bezdomność. Modele pracy socjalnej. Wsparcie psychologiczne*, Warszawa 2015, s. 67.

przestrzeni, które są w jakiś sposób „inne”: przeszkadzające, intensywne, niekompatybilne, sprzeczne lub przekształcające – czyli tak zwanych heterotopii), ramy czasowe poszczególnych doświadczeń życiowych oraz wartości nadające kierunek własnym działaniom/wyborom.

Idąc tym tokiem rozumowania, zmierzaliśmy do wskazania istotnych punktów stanowiących swego rodzaju „kamienie milowe” objaśniające przyjęty przez każdego z narratorów sposób postępowania, a niekiedy nawet określony styl życia. Zabieg ten otwiera bowiem drogę do tworzenia teorii naukowych⁴.

Kierując się nakreślonymi założeniami, w badaniach odwoaliśmy się do metody biograficznej. Posługiwanie się tą metodą jest szczególnie uzasadnione przy odkrywaniu i wskazywaniu wzorców postępowania, poznawaniu poszczególnych doświadczeń w kontekście ludzkiej wyjątkowości, jak również ogólności przez zgłębianie i interpretację indywidualnych lub społecznych doświadczeń przekazywanych w formie listów, pamiętników, wywiadów narracyjnych, autobiografii, czy innych opowiadań o życiu⁵. Metoda ta ułatwia więc opis życia, jego dynamiki, podmiotowe ukierunkowanie oraz nabywanie społecznych doświadczeń⁶. Tym samym budowana przez nas wiedza ma charakter faktograficzny, indywidualny i symboliczny⁷. Oznacza to, że jej walorem jest przede wszystkim wyjaśnienie i zrozumienie inkluzy społecznej w kontekście badanych osób. Nie rości sobie ona prawa do generalizacji obejmujących większe społeczności, niemniej tłumaczy zasadność współczesnych form pomocy bezdomnym na tle nadawania przez nich sensu określonym wydarzeniom i ich autorefleksji w kontekście nabywanych doświadczeń.

Rekonstrukcja tych doświadczeń życiowych okazała się również wartościowym źródłem informacji na temat mechanizmów adaptacyjnych stosowanych przez badane osoby bezdomne po to, aby dostosować się do nowej sytuacji, w jakiej się znalazły. Stąd też ich znaczenie

⁴ Por. M. Nowak, *Teorie i koncepcje wychowania*, Warszawa 2008, s. 23.

⁵ Por. J. Mółka, *Drogi życiowego sukcesu. Perspektywa pedagogiczna*, Kraków 2020.

⁶ Por. P. Kowolik, *Badania pedagogiczne opierające się na metodzie biograficznej*, „Nauczyciel i Szkoła” 2001 (12–13), s. 118.

⁷ Por. J. Saran, *Biografia jako metoda badań pedagogicznych*, „Studia i Prace Pedagogiczne” 2016 (3), s. 16.

dla opracowania indywidualnych modeli zjawisk inkluzji społecznej⁸, a także przesłanek do budowy biograficznej teorii wyłaniającej się z zebranych przez nas danych, które określamy jako przesłanki pedagogicznej teorii inkluzji społecznej bezdomnych (mężczyzn). Jak tłumaczy Andrzej Michał de Tchorzewski, o teorii pedagogicznej można mówić wówczas, gdy jej założenia dotyczą poznania, badania, opisywania, wyjaśniania, interpretowania tej części rzeczywistości społecznej, która zawsze odnosi się do człowieka zanurzonego w rzeczywistości nazywanej wychowaniem⁹. Tak jest i w tym przypadku, bowiem pracy socjalnej z osobami bezdomnymi nie można zredukować jedynie do procesów udzielania pomocy społecznej kosztem zaniechania „korekty osobowości”. Zwraca na to uwagę Danuta Urbaniak-Zajac, zdaniem której „nie można *a priori* przyjąć, że działania przekształcające środowisko życia jednostki, grupy czy społeczności, wykorzystujące «wspomaganie społeczne» nie mogą być formami działań o charakterze wychowawczym”¹⁰.

Prezentowane badania są pokłosiem naszej współpracy w ramach seminarium dyplomowego, a nade wszystko późniejszych doświadczeń w stosowaniu jakościowych strategii badawczych. Po obronie pracy magisterskiej¹¹ podjęliśmy bowiem decyzję o poszerzeniu kręgu eksploracji badawczej i sięgnęliśmy po dodatkowy materiał źródłowy. Uzyskaliśmy go, przeprowadzając kolejne wywiady narracyjne z byłymi bezdomnymi mężczyznami. Byliśmy ciekawi tego, jak biografia kształtuje proces wyjścia z bezdomności w przypadku osób, które ten proces pomyślnie zakończyły. Takiej strategii przyświecał cel w postaci opracowania biograficznych modeli wychodzenia z bezdomności. Chodziło o ukazanie zarówno momentów krytycznych, jak i wydarzeń przełomowych w biografiami byłych bezdomnych

⁸ D. Urbaniak-Zajac, *Badania rekonstrukcyjne – poza subiektywnością i obiektywnością interpretacji. Na przykładzie analizy sytuacji trudnych w pracy zawodowej w doświadczeniu absolwentów pedagogiki*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2016 (23), s. 215.

⁹ Por. A.M. de Tchorzewski, *Wstęp do teorii wychowania*, Kraków 2018, s. 45.

¹⁰ D. Urbaniak-Zajac, *Czy praca socjalna może/powinna zastąpić resocjalizację?*, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 2000 (1), s. 25.

¹¹ Praca przygotowywana pod kierunkiem naukowym dra Miłosza Mólki została z wyróżnieniem obroniona przez Aleksandrę Lasoń 9 lipca 2019 roku na Wydziale Pedagogicznym Akademii Ignatianum w Krakowie (tytuł pracy: „Inkluzja społeczna osób bezdomnych w perspektywie biograficznej”, kierunek studiów: praca socjalna).

mężczyzn – zróżnicowanych pod względem przeżytych doświadczeń. Problematyka ta została ujęta w temacie: *Inkluzja społeczna osób bezdomnych. Badania narracyjne*. Jej podjęcie wiążemy z zamiarem wypracowania przesłanek do budowy biograficznej teorii inkluzji społecznej bezdomnych (mężczyzn), co być może pozwoli też na wypracowanie praktycznych implikacji dla pracy socjalnej z tymi osobami.

Książkę podzieliliśmy na trzy rozdziały. Pierwszy rozdział stanowi część teoretyczną, w której znajdują się podstawowe definicje problemu bezdomności oraz informacje dotyczące funkcjonowania osób bezdomnych w środowisku. Następnie przybliżyliśmy różne formy pomocy i wsparcia na rzecz poprawy jakości życia osób bezdomnych oraz działania instytucji pomocowych i organizacji pozarządowych. W rozdziale drugim zawarliśmy założenia metodologiczne badań własnych, niezbędne do określenia pedagogicznego charakteru przeprowadzonych badań. W rozdziale trzecim przedstawiliśmy natomiast analizę trzech wywiadów narracyjnych przeprowadzonych z osobami, które poradziły sobie z problemem bezdomności, celem wydobywania wspomnianych przesłanek do budowy pedagogicznej teorii inkluzji społecznej bezdomnych (mężczyzn). Pierwszy wywiad narracyjny został przeprowadzony z 68-letnim mężczyzną, który przez wiele lat borykał się z problemem bezdomności i dzięki wsparciu i pomocy oraz motywacji własnej poradził sobie z nim, a teraz „normalnie” funkcjonuje w środowisku społecznym. Rozmówcą w drugim wywiadzie był mężczyzna 62-letni, który przez długi czas borykał się z bezdomnością subiektywną, brakiem akceptacji społecznej i marginalizacją. Bohaterem trzeciego wywiadu jest z kolei człowiek, który swoje doświadczenia „życia na ulicy” stara się wykorzystywać w działaniu, kierując się empatią i chęcią niesienia pomocy osobom potrzebującym.

W naszym przekonaniu zgromadzone i przeanalizowane doświadczenia życiowe tych mężczyzn stanowią cenne źródło wiedzy na temat funkcjonowania osób bezdomnych w środowisku, ich stylu życia, warunkowań związanych z sytuacją życiową oraz możliwości udzielenia im przez instytucje adekwatnej pomocy i wsparcia. Dzięki nim będzie możliwe również opracowanie zaleceń do pracy socjalnej z osobami bezdomnymi. Dlatego też mamy nadzieję, że nie tylko dla nas, ale również dla innych podmiotów zajmujących się pomocą tym osobom staną się one inspiracją w codziennej działalności na rzecz inkluzji społecznej tej nierzadko dyskredytowanej grupy społecznej. Jesteśmy przy tym świadomi, że prowadzone badania nie dostarczą odpowiedzi na

wszystkie istotne problemy związane ze skalą bezdomności w Polsce. Celowo jednak, bez narzucania komukolwiek własnych przekonań czy też własnego punktu widzenia, oddajemy Czytelnikowi publikację, w której w pierwszym rzędzie liczy się punkt widzenia samych opowiadających. Ufamy, że dzięki temu zabiegowi w refleksję nad podjętą problematyką będzie się mógł włączyć każdy czytelnik, nadając tym samym niniejszemu studium egalitarny charakter.